



**POLSKI PETERSBURG**  
**ПОЛЬСКИЙ ПЕТЕРБУРГ**

## **Krzysztof Pożarski (Sankt Petersburg)**

Tekst wystąpienia wygłoszonego podczas Międzynarodowej Konferencji *Polski Petersburg – historia i pamięć*, zorganizowanej w Sankt Petersburgu w dniach 10–14 kwietnia 2013 r. przez Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne i Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie.

### **Polacy katolicy w Sankt Petersburgu**

Sankt Petersburg – miasto nad rzeką Newą i gród św. Piotra, miasto, w którym przez wiele dziesięcioleci istniała liczna polska społeczność katolicka. Szacuje się, że od dnia założenia Petersburga przez Piotra Wielkiego (1672–1725) w 1703 r. do rozpoczęcia I wojny światowej (1914) z miastem tym związanych było prawie 250 tys. Polaków<sup>1</sup>, a większość z nich stanowili katolicy. Jedni przyjeżdżali do Petersburga, aby zapewnić sobie karierę, inni trafiali tu w poszukiwaniu chleba. Część z nich została przywieziona wbrew swojej woli na rozkaz rządu. Z biegiem czasu rozkwitało polskie życie kulturalne, rosło znaczenie społeczne polskiej diaspory, a także wzmacniała się jej religijność. Taka sytuacja istniała do 1918 r., do momentu, gdy większość zamożnych Polaków wyjechała z miasta, aby powrócić do swej prawdziwej ojczyzny.

W ciągu kilku stuleci petersburscy katolicy, podobnie jak luteranie i prawosławni, pracowali dla dobra Rosji, biorąc aktywny udział w tworzeniu samoistnej kultury i mentalności. Petersburscy katolicy pozostawili wyraźny ślad w rosyjskiej literaturze, architekturze, wojskowości, filozofii i medycynie, czego owoce możemy obserwować do dzisiaj. Wielu współczesnych Rosjan nawet nie domyśla się ogromnej roli, jaką odegrali katolicy w dziejach Rosji i między innymi także w historii Petersburga. W Petersburgu w różnych okresach służyli i pracowali Polacy, którzy z reguły byli chrzczeni w Kościele

---

<sup>1</sup> Taką liczbę przytacza Ludwik Bazylow w swej książce. Zob. L. Bazylow, *Polacy w Petersburgu*, Wrocław-Warszawa 1984, s. 8.

rzymskokatolickim<sup>2</sup>.

### **Kościół rzymskokatolicki w Rosji**

O trudnym, a czasami wręcz tragicznym losie Kościoła katolickiego, zarówno na ziemiach polskich, jak i na terenie Imperium Rosyjskiego, świadczą wyraźnie materiały archiwalne, przechowywane dziś w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu<sup>3</sup>. Po manifeście Piotra Wielkiego z 27 kwietnia 1702 r. napływ katolików do Rosji znacznie się wzmożił. Było to spowodowane skierowanym do zagranicznych poddanych zaproszeniem cara do udziału w budowie i modernizacji Imperium Rosyjskiego. Car reformator obiecał im tolerancję religijną, a w przypadku braku własnych świątyń możliwość odprawiania mszy w domach prywatnych. Początkowo Piotr Wielki podarował katolikom oraz protestantom pełną swobodę wiary, ale później wszystko uległo zmianie. Ogólna liczba katolików obcokrajowców w Rosji do pierwszego rozbioru Polski nie przekraczała 10 tys.<sup>4</sup>

W XIX w. Kościoły rzymskokatolicki i greckokatolicki na terenie Imperium Rosyjskiego (szczególnie po powstaniach 1830/31 i 1863 r. w Polsce) znacznie ucierpiały. Zlikwidowano 2,5 tys. świątyń, wiele diecezji i setki klasztorów. Także sfera działalności Kościoła została znacznie ograniczona. Z powodu odmowy przestrzegania rozporządzeń rządowych duchowieństwo katolickie zostało pozbawione wielu praw i znajdowało się pod nadzorem, będąc równocześnie adresatem pogroźek z różnych stron. Duchowni byli także aresztowani, zamykani w więzieniach lub zsyłani na Syberię, a klasztory oddawano pod nadzór policji. Na początku XX w. do Kościoła katolickiego Imperium Rosyjskiego należało ponad 10 mln osób. Był on podzielony na dwie

---

<sup>2</sup> Wystarczy przytoczyć niektóre nazwiska: kompozytor Józef Kozłowski, pianistka Maria Szymanowska, malarz Henryk Siemiradzki, kpt. Zygmunt Sierakowski, orientalista Józef Kowalewski, bracia muzycy Antoni i Apolinary Kątsy, astronom Marian Kowalski, ekonomista i statystyk Ludwik Tęgoborski, botanik Karol Maksymowicz, pianista Teodor Leszetycki, inż. Stanisław Kierbedź, patohistolog i bakteriolog Lew Cenkowski, śpiewaczka Marcelina Sembrich-Kochańska, baletmistrz Wacław Niżyński, histolog Aleksander Dogiel, geolog Karol Bohdanowicz, biochemik Marcei Nencki, architekci Bronisław Prawdzik i Marian Peretiatkowicz.

<sup>3</sup> Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne (dalej: RGIA) w Sankt Petersburgu, szczególnie zespół/fond (dalej: F.) 821 (Departament Spraw Duchowych Wyznań Zagranicznych MSW, 21 335 jednostek archiwalnych [dalej: j. a.]) i z. 822 (Rzymskokatolickie Kolegium Duchowne MSW, 25 277 j. a.); K. Пожарский, *История Римско-Католической Церкви в Российской Империи веков в документах РГИА* [K. Pożarski, *Historia Kościoła Rzymskokatolickiego w Imperium Rosyjskim wieków w dokumentach RGIA*], Варшава-Санкт-Петербург 1999.

<sup>4</sup> Historia Kościoła rzymskokatolickiego w Rosji została szczegółowo przedstawiona w książce A. Petraniego, *Kolegium Duchowne w Petersburgu*, Lublin 1950.

metropolie: mohylewską<sup>5</sup> i warszawską<sup>6</sup>.

### **Arcybiskupi diecezji mohylewskiej<sup>7</sup>**

Po pierwszym rozbiore Rzeczypospolitej, gdy w skład Imperium Rosyjskiego weszły tereny zamieszkałe przez katolików, Katarzyna II (1729–1796) samowolnym nakazem z 14 grudnia 1772 r. stworzyła diecezję białoruską z rezydencją w Mohylewie, której została nadana jurysdykcja nad wszystkimi klasztorami, parafiami i kapłanami katolickimi w Rosji.

Dwudziestego drugiego listopada 1773 r. Katarzyna II samowolnie mianowała biskupa Stanisława Bohusza-Siestrzeńcewicza (1731–1826) ordynariuszem niekanonicznej diecezji Białoruskiej. W 1775 r., w wyniku drugiego, a później trzeciego rozbioru Polski (1795), Imperium Rosyjskie zostało powiększone także o tereny dzisiejszej Ukrainy i Litwy, obejmujące pięć diecezji łacińskich i cztery greckokatolickie. 17 stycznia 1782 r. samowolnym rozporządzeniem Katarzyny II niekanoniczna diecezja białoruska została zmieniona w niekanoniczną archidiecezję mohylewską, na której czele stanął niekanoniczny metropolita S. Bohusz-Siestrzeńcewicz.

Ósmego grudnia 1783 r., pomimo samowolnych działań Katarzyny II, papież Pius VI „ze ściśniętym sercem” usankcjonował archidiecezję mohylewską z metropolitą Bohuszem-Siestrzeńcewiczem na czele. W 1801 r. nakazem imperatora Aleksandra I (1777–1825) zatwierdzony został niekanoniczny doradczy organ najwyższy Kościoła katolickiego w Imperium Rosyjskim – Rzymskokatolickie Kolegium Duchowne. Z reguły siedzibą metropolitów mohylewskich był Petersburg. Pod koniec XVIII w. abp Bohusz-Siestrzeńcewicz samowolnie i bez pozwolenia Stolicy Apostolskiej wyjechał z Mohylewa do Petersburga, gdzie zbudował swoją rezydencję oraz kościół św. Stanisława w Kołomnie.

Dopiero w 1849 r. abp Kazimierz Dmochowski (1780–1851) otrzymał zezwolenie Stolicy Apostolskiej na oficjalne przeniesienie metropolitalnej rezydencji do Petersburga. Papież Pius IX dekretem z 14 listopada 1873 r. potwierdził abp. Antoniemu Fijałkowskiemu (1778–1861) przeniesienie katedry do rosyjskiej stolicy, ale z zachowaniem nazwy archidiecezji „mohylewska”. W taki sposób kościół Wniebowzięcia

---

<sup>5</sup> W latach 1848–1918 archidiecezja mohylewska z pięcioma diecezjami: wileńską, żmudzka, łucką, żytomierską i tyraspolską.

<sup>6</sup> W latach 1880–1925 archidiecezja warszawska z diecezjami: płocką, kujawsko-kaliską, lubelską, augustowską, kielecką, sandomierską i janowską (przywrócona w 1917 r.).

<sup>7</sup> Zob. J. Wasilewski, *Arcybiskupi i administratorzy diecezji mohylewskiej*, Pińsk 1931.

NMP w Petersburgu stał się drugą katedrą. W 1846 r. archidiecezja zakupiła od spadkobierców poety Gawriły R. Dierżawina (1743–1816) dom na nabrzeżu Fontanki [Фонтанки р. наб.] 118, w którym siedzibę znalazło Rzymskokatolickie Kolegium Duchowne wraz z konsystorzem. Dom ten stał się także rezydencją metropolitów mohylewskich. Kilka lat później dom na Fontance 118 został podniesiony do rangi kurii metropolitalnej i oficjalnej rezydencji metropolitów mohylewskich.

Wśród piętnastu metropolitów (1783–1939) archidiecezji mohylewskiej aż czternastu z nich było Polakami (oprócz abp. Edwarda Roppa):

1. Abp Stanisław Bohusz-Sięstrzeńcewicz (1783–1826)<sup>8</sup>
2. Abp Kacper Cieciszowski (1828–1831)
3. Abp Ignacy Pawłowski (1839–1842)
4. Abp Kazimierz Dmochowski (1848–1851)
5. Abp Ignacy Hołowiński (1851–1855)
6. Abp Wacław Żyliński (1856–1863)
7. Abp Antoni Fijałkowski (1872–1883)
8. Abp Aleksander Kazimierz Gintowt-Dziewałtowski (1883–1889)
9. Abp Szymon Marcin Kozłowski (1892–1899)
10. Abp Bolesław Hieronim Kłopotowski (1901–1903)
11. Abp Jerzy Szembek (1904–1905)
12. Abp Apolinary Wnukowski (1908–1909)
13. Abp Wincenty Kluczyński (1910–1914)
14. Abp Edward von Ropp (1917–1939)
15. Abp Jan Cieplak (1919–1923, w randze administratora)

### **Kościół św. Katarzyny i inne świątynie katolickie w Sankt Petersburgu<sup>9</sup>**

W październiku 1710 r. powstała księga metrykalna społeczności katolickiej Petersburga. Pierwszego wpisu dokonał w niej ks. Wolfgang Heidinger, a ojcem chrzestnym pierwszego ochrzczonego członka wspólnoty był sam Piotr I. W 1716 r. zbudowano na Wyspie Admiralskiej [Адмиралтейский остров] (w „słobodzie” – dzielnicy niemieckiej), tuż obok Ogrodu Letniego, pierwszy kościół katolicki. Dzięki staraniom misji jezuickiej w 1720 r. budynek tej pierwotnie drewnianej świątyni

---

<sup>8</sup> W nawiasach wskazane lata pobytu w katedrze metropolitalnej.

<sup>9</sup> Zob. R. Hankowska, *Kościół św. Katarzyny, Panny i Męczenniczki Aleksandryjskiej w Sankt Petersburgu*, Warszawa 1997.

przekształcono w murowany kościół. W momencie gdy działające na terenie miasta wspólnoty luterańskie otrzymały prawo do nabywania gruntów pod budowę swych świątyń, również katolicy zwrócili się do cesarzowej Anny Iwanownej (1693–1740) z prośbą o przydzielenie działki pod nową świątynią. Cesarzowa podpisała dekret o przekazaniu katolikom gruntów pod budowę kościoła 14 września 1738 r.

Wznoszenie przepięknego kościoła św. Katarzyny trwało dwadzieścia lat, a świątynia została ukończona w 1782 r. Z kościołem św. Katarzyny związane są nazwiska wielu wybitnych osobistości. W tym miejscu spoczął w 1798 r. ostatni król Polski Stanisław August Poniatowski (kolejny pogrzeb odbył się już w Polsce). W kościele posługę sprawowały trzy zgromadzenia zakonne. Początkowo pieczę nad świątynią powierzono franciszkanom, w 1800 r. Paweł I przekazał kościół jezuitom, a w 1815 r., po opuszczeniu Rosji przez ostatnich przedstawicieli tego zakonu, świątynię utrzymywali dominikanie.

W kościele św. Katarzyny odbywały się konsekracje biskupów mohylewskich. Tutaj też małżeństwa zawierali członkowie najznakomitszych rodzin. W uroczystych nabożeństwach uczestniczył cały carski dwór. W 1892 r. parafia św. Katarzyny przeszła pod zarząd księży diecezjalnych. W 1917 r. do parafii należało ponad 30,3 tys. katolików.

**Drugim kościołem katolickim Petersburga był kościół św. Stanisława Biskupa**<sup>10</sup>. Świątynia ta powstała w latach 1823–1825 na gruntach należących do arcybiskupa Bohusza-Siestrzeńcewicz, który także sfinansował jej budowę. 7 maja 1825 r. dziewięćdziesięcioletni wówczas metropolita osobiście dokonał uroczystej konsekracji kościoła. W 1885 r. do tutejszej parafii należało 5 tys. osób, a w 1917 r. – ponad 10 tys.

W 1917 r. w Petersburgu było osiem parafii katolickich:

Parafia	Liczba parafian	Rok budowy kościoła
1. św. Katarzyny Aleksandryjskiej	30 000	1782
2. św. Stanisława Biskupa	10 200	1825
3. Nawiedzenia NMP	3 800	1867
4. Wniebowzięcia NMP	15 800	1873

---

<sup>10</sup> Zob. *Historia i współczesność kościoła i parafii św. Stanisława w Sankt Petersburgu*, „Nasz Kraj” 2009, nr 32–33. „Nasz Kraj” – magazyn historyczny pod red. K. Pożarskiego wydawany przez parafię pw. św. Stanisława w Petersburgu.

5. św. Kazimierza	11 300	1900
6. „Notre Dame de France” dla parafii francuskiej (następnie Matki Bożej z Lourdes)	1 520	1909
7. św. Bonifacego dla wiernych niemieckich	1 500	1914
8. Najświętszego Serca Jezusa	3 000	1916

Na początku 1917 r. działało w Petersburgu osiem parafii katolickich oraz istniało pięć domowych kaplic. Parafie katolickie obsługiwały prawie 80 tys. wiernych różnych narodowości, spośród których 80% stanowili Polacy. Aby uniknąć nacjonalizacji niektórych kaplic domowych, w 1918 r. nadano im status kościołów parafialnych, w związku z czym zmniejszeniu uległa liczba wiernych w pierwotnych parafiach, a liczba wszystkich parafii wzrosła do szesnastu.

9. św. Jana Kantego przy Akademii Duchownej	100	1844
10. Niepokalanego Poczęcia NMP	300	1858
11. NMP	3000	1858
12. św. Wincentego à Paulo	100	1887
13. Chrystusa Zbawiciela	100	1893
14. Najświętszego Serca NMP, ul. Kiryłowska 19	2000	1896
15. Matki Boskiej Częstochowskiej w osadzie Ligowo	150	1909
16. św. Franciszka z Asyżu	500	1912 <sup>11</sup>

### Oświata polska i religijna

Pod koniec 1917 r. w Petersburgu istniały trzy szkoły katolickie, dodatkowo w 69 społecznych placówkach oświatowych dzieci wyznania katolickiego uczyły się podstaw swojej wiary. W czasach carskich wykształcenie dzieci i młodzieży możliwe było tylko przy parafiach katolickich. Nieoceniony wkład w rozwój polskiej oświaty wnieśli proboszczowie i parafianie **kościół św. Katarzyny w Sankt Petersburgu**. Jeszcze w trakcie budowy tej świątyni w 1769 r. otwarto dziesięcioklasową szkołę, do której

<sup>11</sup> К. Пожарский, *Несгибаемый пастырь в Петербурге: Слуга Божий епископ Антоний Малецкий (1861–1935)* [K. Pożarski, Nieugięty pasterz w Petersburgu. Sługa Boży biskup Antoni Malecki (1861–1935)], Санкт-Петербург 2010, s. 12; tenże, *Niezłomny Pasterz w Rosji. Sługa Boży biskup Antoni Malecki 1861–1935*, Warszawa 2010, s. 12.

uczęszczało od 100 do 200 dzieci. W 1907 r. przy kościele św. Katarzyny istniały cztery typy szkół: ośmiogodzinne gimnazjum męskie, gimnazjum żeńskie, szkoła początkowa dla dziewcząt z biednych rodzin i żeńska średnia szkoła zawodowa. Nauka we wszystkich szkołach była prowadzona w języku rosyjskim, z wyjątkiem Pisma Świętego, które wykładane było w językach uczących się w nich dzieci. Przy żeńskim gimnazjum istniał internat dla dziewcząt z innych miast, a w samym gimnazjum naukę pobierało około 600 uczennic. W internacie mieszkało około 70 dziewcząt, głównie z byłych ziem wschodnich Rzeczypospolitej.

Z kościołem św. Stanisława ściśle związana też była powiatowa szkoła średnia imienia abp. Bohusza-Siestrzeńcewicza (tzw. **Siestrzeńcewiczowa szkoła powiatowa**), w której uczyły się dzieci z niezbyt zamożnych rodzin wyznania katolickiego. Środki na utrzymanie placówki oświatowej, pozwalające jej przetrwać około stu lat, pochodziły między innymi z testamentalnego zapisu zmarłego metropolity. W 1862 r. nastąpiły reformy, w których wyniku program nauczania zaczął odpowiadać czterem niższym klasom gimnazjum. W 1910 r. pozycja szkoły podniosła się i przekształciła się ona w parafialną powiatową szkołę średnią. W roku 1917 uczęszczało do niej już około 200 uczniów<sup>12</sup>. Na początku września 1905 r. ks. Antoni Malecki (1861–1935) otworzył przy wspomnianej placówce edukacyjnej nielegalną polską szkołę katolicką. W 1907 r. szkoła ta została oficjalnie zarejestrowana przez kuratora petersburskiego okręgu szkolnego pod nazwą **Prywatnej Szkoły Rzymskokatolickiej dla Dzieci Narodowości Polskiej**. Liczba uczniów wahała się w niej od 300 do 400 osób. Do 1915 r. placówka ta była jedynym tajnym polskim gimnazjum na terenie guberni Imperium Rosyjskiego. Wszystkie bowiem niezbędne prawa publiczne szkoła nabyła dopiero w 1917 r.

### **Wyższe wykształcenie religijne**

W latach 1842–1918 w Petersburgu przy 1. linii Wyspy Wasiljewskiej [*1-я линия, Васильевский остров*] pod nr. 52 istniała **Rzymskokatolicka Akademia Duchowna**, będąca jedyną placówką oświatową w Imperium Rosyjskim umożliwiającą uzyskanie wykształcenia teologicznego w stopniu wyższym. W 1917 r. do Akademii uczęszczało 66 kapłanów. O wybitnej roli tej placówki w życiu Kościoła katolickiego świadczy fakt, iż w ciągu 76 lat działalności jej mury opuściło 1,4 tys. absolwentów, z których 56 zostało

---

<sup>12</sup> „Nasz Kraj” 2009, nr 32–33, s. 11–12.

następnie biskupami lub arcybiskupami<sup>13</sup>.

W mieście nad Newą działało także **Mohylewskie Rzymskokatolickie Seminarium Duchowne**, do którego w 1917 r. uczęszczało 165 seminarzystów. W ciągu 37 lat swej działalności seminarium to przyjęło w swoich progach 997 kandydatów do stanu duchownego. Do 1902 r. budynek seminarium znajdował się przy prospekcie Jekatierinhofskim [*Екатерингофский пр.*] (obecnie prospekt Rymskiego-Korsakowa [*Римского-Корсакова пр.*]) 49. W tym samym roku seminarium przeniosło się do nowo wybudowanego budynku przy ul. 1. Roty [*1-й Роты*] (obecnie ul. 1-ja Krasnoarmiejska [*1-я Красноармейская ул.*]) 11<sup>14</sup>.

### **Katolicy święci**<sup>15</sup>

W Sankt Petersburgu mieszkali, uczyli się i pracowali księża oraz osoby świeckie, które Kościół katolicki zaliczył następnie do grona świętych i błogosławionych. Niektórzy z nich spędzili w stolicy Imperium Rosyjskiego jedynie kilka lat, a inni z miastem nad Newą związali znaczną część swojego życia. Tak oto w parafii św. Katarzyny działały następujące osoby:

- **św. Zygmunt Szczęsny Feliński** (1822–1895), biskup. Od 1852 do 1862 r. student, a później profesor Akademii Duchownej, wikariusz parafii św. Katarzyny. Beatyfikowany w 2001 r. i kanonizowany w 2002 r.

- **św. Urszula Ledóchowska** (1865–1939), zakonnica. Przyjechała do Petersburga w 1907 r., gdzie stanęła na czele niezależnej petersburskiej wspólnoty urszulanek. Zmuszona do opuszczenia Rosji w 1914 r. w związku z wybuchem I wojny światowej. Beatyfikowana w 1983 r. i kanonizowana w 2003 r.

- **bł. Antoni Leszczewicz** (1890–1943), męczennik. Od 1902 r. uczył się w gimnazjum przy kościele św. Katarzyny, a w 1909 r. rozpoczął naukę w seminarium duchownym. Beatyfikowany 13 czerwca 1999 r.

W Petersburgu mieszkali także: **św. Rafał Kalinowski** (1835–1907), zakonnik. W 1853 r. rozpoczął studia na Akademii Inżynieryjnej, a po ich ukończeniu podjął pracę jako wykładowca na tej uczelni. W 1860 r. przeprowadził się do Brześcia. Beatyfikowany w 1983 r. i kanonizowany w 1991 r.

- **św. Albert Chmielowski** (1845–1916), zakonnik. Od 1855 do 1858 r. uczył się w

<sup>13</sup> Zob. I. Wodzianowska, *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu*, Lublin 2008.

<sup>14</sup> Zob. RGIA, z. 826, opis (dalej: op.) 3, sprawa (dalej: spr.) 101–107.

<sup>15</sup> Zob. K. Bukowski, *Słownik polskich świętych*, Kraków 1995.



Korpusie Kadetów. Beatyfikowany w 1983 r. i kanonizowany 1989 r.

- **bf. Bolesława Lament** (1862–1946), zakonnica. Do Petersburga przyjechała w 1907 r., a miasto nad Newą opuściła w 1921 r. Beatyfikowana w 1991 r.

Trzydziestego pierwszego maja 2003 r. w Petersburgu rozpoczął się proces o beatyfikacji lub ogłoszeniu męczennikami abp. Edwarda Profittlicha (1890–1942) i 15 innych duchownych. Od tego momentu kandydaci otrzymali tytuł Sług Bożych. W grupie tej znajduje się dziewięciu Polaków, z czego sześciu z nich związanych jest z Petersburgiem: biskup **Antoni Malecki**, administrator apostolski Leningradu; prałat **Konstanty Romuald Budkiewicz** (1867–1923), proboszcz parafii św. Katarzyny, rozstrzelany w 1923 r. w Moskwie; ks. **Franciszek Budrys** (1882–1937); ks. **Jan Trojgo** (1880–1932); ks. **Paweł Chomicz** (1893–1942), administrator apostolski Leningradu oraz ks. **Antoni Czerwiński** (1881–1938).

### **Dawny rzymskokatolicki cmentarz Wyborski**

Dawny cmentarz Wyborski, na którym spoczęło około 40 tys. katolików różnych narodowości, był największym cmentarzem katolickim w Rosji. Zostało na nim pochowanych wielu wybitnych działaczy rosyjskiej nauki, kultury i Kościoła. Cmentarz Wyborski stał się także miejscem spoczynku duchowieństwa katolickiego (m.in. kilku metropolitów mohylewskich). Niestety epoka czerwonego terroru nie pozostawiła żadnego śladu po jednej z najbardziej malowniczych nekropolii Sankt Petersburga, będącej żywą kroniką historii miasta nad Newą.

Dzięki opracowanej przez Władimira I. Saitowa (1849–1938) książce *Петербургский некрополь* [Petersburska nekropolia]<sup>16</sup> udało się odszukać i przekazać do publicznej wiadomości wykaz około 1,8 tys. postaci, które pozostawiły zauważalny ślad w historii i kulturze Imperium Rosyjskiego, a po śmierci spoczęły na cmentarzu Wyborskim<sup>17</sup>. We wspomnianej publikacji znajdują się między innymi nazwiska osób wyznania rzymskokatolickiego mieszkających w Petersburgu i okolicy w XVIII–XX w., pochowanych zarówno na cmentarzach w mieście i jego pobliżu, jak i w kościołach. Do wykazu dołączono także nazwiska osób pochowanych na dawnym rzymskokatolickim cmentarzu Wyborskim w okresie od połowy XIX w. do pierwszej ćwierci XX w.

---

<sup>16</sup> *Петербургский некрополь*, сост. В. И. Сaitов, Москва 1886, t. 1-4; reprint Санкт-Петербург 1912–1913 i tamże 2006.

<sup>17</sup> K. Pożarski, *Rzymskokatolicki Cmentarz Wyborski w Sankt Petersburgu (1856–1950). Księga Pamięci*, Sankt Petersburg–Warszawa 2003; wyd. ros. К. Пожарский, *Бывшее Выборгское римско-католическое кладбище в Санкт-Петербурге (1856–1950). Книга Памяти*, Санкт-Петербург–Варшава 2003.

*Księga Pamięci* obejmuje 1,8 tys. nazwisk osób pochowanych na dawnym cmentarzu Wyborskim. Ich nazwiska wpisały się w annałach historii w związku ze znaczeniem historycznym lub społecznym ludzi, którzy je nosili. Według źródeł archiwalnych na cmentarzu Wyborskim było pochowanych co najmniej:

Metropolitów mohylewskich – 7	Epitafia:  w języku polskim – 970 w języku francuskim – 184 w języku włoskim – 79 w języku niemieckim – 79 w języku łacińskim – 44
Biskupów – 2	
Księży diecezjalnych – 34	
Zakonników: dominikanów – 19	
Zakonników: pijarów – 1	

### **Katolicka i równocześnie polska działalność charytatywna<sup>18</sup>**

W carskiej Rosji wszelka działalność Kościoła katolickiego była znacznie ograniczona, także sfera działań charytatywnych nie stanowiła wyjątku. W tej jednak dziedzinie była jeszcze największa swoboda działania. Sytuacja Kościoła katolickiego w Rosji znacznie różniła się od położenia Kościoła prawosławnego – katolicyzm wraz z innymi wyznaniem chrześcijańskimi był bowiem uważany za wyznanie zagraniczne. Katolicy czuli się obywatelami drugiego gatunku. Władze rosyjskie ograniczały możliwość działania Kościoła katolickiego, postrzegając go jako ognisko buntu ujarzmionych narodów<sup>19</sup>.

Katolickie organizacje charytatywne, podobnie jak całe życie społeczne w Rosji, były kontrolowane przez władze państwowe. W odróżnieniu od prawosławnych katolicy, będąc z reguły przedstawicielami ujarzmionych narodów, rozumieli sens dobroczynności. Działalność charytatywną postrzegali nie tylko jako pomoc biednym, starszym, sierotom, lecz także jako posługę na rzecz społeczności katolickiej i narodowej. Towarzystwa dobroczynne ogólnie odgrywały bardzo ważną rolę w integracji środowiska katolickiego.

Jedne z najwspanialszych stronic polskiej obecności i działalności w Petersburgu tworzy historia **Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności przy kościele św. Katarzyny**, a także jedna z najwybitniejszych postaci związanych z jego

<sup>18</sup> Zob. Б. Чаплицкий, *Католическая благотворительность в России в 1860–1918 гг.*, Санкт-Петербург 2009 (wyd. pol. B. Czaplicki, *Katolicka działalność dobroczynna w Rosji w latach 1860–1918*, Warszawa 2008) i Т. М. Смирнова, *Польские общества в Санкт-Петербурге*, Санкт-Петербург 2013.

<sup>19</sup> W. Urban, *Dzieje Kościoła w zaborze rosyjskim. Królestwo Polskie i tereny włączone do Cesarstwa Rosyjskiego*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor i Z. Obertyński, t. 2, cz. 1, Warszawa 1979, s. 423.

działalnością – ks. Antoni Malecki, przyszły biskup i zesłaniec<sup>20</sup>. Towarzystwo, będąc największą z katolickich organizacji charytatywnych, obejmowało swym działaniem cały Petersburg. Tutaj zdobywali doświadczenie pracownicy organizacji dobroczynnych powołanych do życia w późniejszym okresie. Zgodnie ze swoim statutem towarzystwo miało na celu niesienie pomocy osobom wyznania rzymskokatolickiego zamieszkałym w Petersburgu<sup>21</sup>. Pomoc obejmowała dostarczanie produktów spożywczych, paliwa i odzieży, udzielanie wsparcia, w tym przy poszukiwaniu pracy, umieszczanie starszych osób w przytułkach i innych instytucjach, nauczanie młodzieży w szkołach, wychowywanie sierot w sierocińcach oraz, mając aprobatę władz, organizację szkół, przytułków i sierocińców<sup>22</sup>.

### Prezesi Towarzystwa Dobroczynności:<sup>23</sup>

1884–1895 – baron Longin I. Zeddeler	1900–1902 – Karol Gartkiewicz
1895–1898 – senator Karol Gartkiewicz	1902–1909 – Stanisław Jastrzębski
1898–1900 – gen. Adam B. Jocher	1909–1918 – gen. Anton J. Riesenkampff

W latach 1907–1908 pojawiła się nowa dla Petersburga forma działalności dobroczynnej, którą było **Stowarzyszenie św. Wincentego à Paulo**. W obliczu dużego napływu uchodźców z ziem przylegających do linii frontu powstała w Petersburgu oddzielna organizacja – **Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny**. Organizacja ta tworzyła przytułki dla dorosłych, młodzieży i dzieci, internaty, warsztaty i częściowo korzystała z budynków Towarzystwa Dobroczynności.

<sup>20</sup> Б. Чаплицкий, И. И. Осипова, *Книга памяти. Мартиролог Католической Церкви в СССР*, Москва 2000, s. 361–362; К. Пожарский, *Епископ Антоний Малецкий, Церковный календарь на 2003 год* [K. Pożarski, Arcybiskup Antoni Malecki, w: *Kalendarz cerkiewny na 2003 rok*]; *Зерно из этой земли... Мученики Католической Церкви в России XX века*, ред. Б. Чаплицкий, Санкт-Петербург 2002, s. 91–96.

<sup>21</sup> RGIA, z. 822, op. 4, spr. 19155, k. 3. Zob. także „Nasz Kraj” 2003, nr 1(9), s. 11–12, tu *Ustawa Towarzystwa Dobroczynności przy kościele św. Katarzyny w Petersburgu*, przedruk z „Kraj” 1884, nr 8, s. 16–17.

<sup>22</sup> Podczas swojego prawie 35-letniego istnienia Towarzystwo Dobroczynności wcieliło w życie wiele różnych przedsięwzięć. Stworzono m.in. fundusz pomocy dla studentów, w Sierocińcu Rodziny Marii utrzymywano ponad dziesięć dziewcząt (1884), zorganizowano również Przytułek św. Marii na smentarzu Wyborskim (1885), sierociniec ks. Antoniego Maleckiego dla dzieci (1890), koło pomocy dla młodzieży uczącej się w szkołach średnich (1893), szkołę podstawową, przytułek dla noworodków, Dom Pracy (1894), kuchnię studencką, instytucje wychowawczo-rzemieślnicze ks. Antoniego Maleckiego (1896), fundację im. Adama Mickiewicza dla biednej młodzieży uczącej się (utworzona w 1899 r. w setną rocznicę urodzin wieszczki), instytucje charytatywno-wychowawcze za Bramą Narwską (1899), żeńskie koło pomocy uczniom szkoły podstawowej przy kościele św. Katarzyny (1900), Katolickie Towarzystwo Wzajemnej Pomocy przy kościele św. Kazimierza sierociniec-żłobek (1908), Towarzystwo Ochrony Kobiet (1913).

<sup>23</sup> *Polska dobroczynność w Petersburgu i Carstwie Rosyjskim (1884–1918)*, „Nasz Kraj” 2003, nr 9, s. 7.

## **Działalność zgromadzeń zakonnych<sup>24</sup>**

W XIX w. represje ze strony władz carskich spowodowały zmniejszenie liczby klasztorów katolickich na terenie Imperium Rosyjskiego. Życie zakonne zamierało. W tej sytuacji nieoceniona okazała się rola działających w ukryciu zgromadzeń zakonnych, które zostały powołane do życia w drugiej połowie XIX w. przez kapucyna o. Honorata Koźmińskiego (1829–1916). Otwierały one sierocińce, domy starców, internaty, warsztaty rzemieślnicze i szkoły. Legalnie działające organizacje dobroczynne umożliwiały ukrycie tajnych struktur życia zakonnego. Przytułki i kursy zawodowe często były nielegalnymi szkołami, w których panował duch działalności katolickiej, narodowo-patriotycznej i społecznej.

Wśród tajnych niehabitowych zgromadzeń zakonnych w Petersburgu najaktywniej działało **Zgromadzenie Córek Najczystsze Serca Najświętszej Maryi Panny<sup>25</sup>**. Prawie równocześnie z sercankami służbę w Petersburgu rozpoczęło **Zgromadzenie Sióstr Najświętszego Imienia Jezus<sup>26</sup>**. Pracę prowadziło tu także **Zgromadzenie Małych Sióstr Niepokalanego Serca Maryi** (honoratki). W 1914 r. kongregacja **Sióstr Imienia Jezus** przejęła odpowiedzialność za trzyklasową szkołę podstawową przy kościele św. Katarzyny ze 150 uczennicami. W instytucjach ks. Maleckiego pracował także męski zakon niehabitowy **Zgromadzenie Synów Matki Bożej Bolesnej** (bracia doloryści)<sup>27</sup>.

Dzięki posłudze niehabitowych zgromadzeń zakonnych wiele młodych osób, którym z powodu represji rządu, biedy i zmian społecznych groziła utrata świadomości narodowej i religijnej, zachowało swoją katolicką wiarę. Dzieci uzyskały wychowanie i wykształcenie zawodowe potrzebne w życiu. Wielu młodych ludzi nabyło wartości moralnych, uniknęło głodu i udziału w rewolucji, zyskało świadomość obywatelską i patriotyczną. Wśród wychowanków i wychowanek zakonów niehabitowych było wiele powołań do życia kapłańskiego i zakonnego. W 1856 r. w Petersburgu powstał przytułek dla starców i sierot, który później znalazł się pod opieką utworzonego przez

---

<sup>24</sup> Zob. B. Czaplicki, dz. cyt., s. 179–208.

<sup>25</sup> Archiwum Zgromadzenia Córek Najczystsze Serca NMP [C. S. M.] Nowe Miasto nad Pilicą: sygn. E I, t. 5, E. Gołębiowska, *Wspomnienie z historii Zgromadzenia Sióstr Córek Najczystsze Serca NMP*, mps, [b.m.] [b.r.], s. 58.

<sup>26</sup> Archiwum Zgromadzenia Sióstr Najświętszego Imienia Jezus: sygn. I J 1–1, H. Gałęcka (m. Leontyna), *Historia Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus*, cz. 1 (1887–1900), mps, [b.m.] [b.r.], s. 71.

<sup>27</sup> Archiwum braci dolorystów w Józefowie: L. Bagiński, *Historia Zgromadzenia*, t. 1., mps, [b.m.] [b.r.], s. 193.

ks. Zygmunta Felińskiego, późniejszego arcybiskupa **Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi**. Arcybiskup Feliński czynnie wspierał potem swoje zgromadzenie.

W latach 1907–1914, pracowało na zaproszenie proboszcza parafii św. Katarzyny w Petersburgu o. Konstantyna Budkiewicza **Zgromadzenie Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego**, na którego czele stała matka Urszula Ledóchowska. Siostry opiekowały się internatem przy polskim żeńskim gimnazjum parafii św. Katarzyny. W latach 1907–1921 w Petersburgu działało tajne **Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Świętej Rodziny**, którym kierowała s. Bolesława Lament. Siostry z tego zgromadzenia pracowały w przytułku dla dzieci przy kościele św. Kazimierza. W 1908 r. misjonarki założyły gimnazjum z internatem, żeńskie progimnazjum. W 1910 r. społeczność zakonna zakupiła dom przy ul. Liewej Tientielewa [*Левая Тентелева ул.*] (obecnie Marszałka Goworowa [*Маршала Говорова ул.*]).

\*\*\*

W ciągu trzystu lat istnienia Petersburga polskie życie religijne, charytatywne i kulturalne kwitło. Ta sytuacja utrzymywała się do roku 1918, gdy większość zamożnych Polaków wyjechała z miasta, aby powrócić do niepodległej Polski. Ci, którzy pozostali, przeżyli później, w latach trzydziestych XX w., straszny okres stalinowskich represji i trzyletnią blokadę Leningradu przez wojska hitlerowskie. Dzisiaj możemy spotkać wielu Rosjan z polskimi nazwiskami, którzy mają jednak nikłe wyobrażenie o swym polskim pochodzeniu.